

AKSEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA INSONPARVARLIKNI AMALGA OSHIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMI

Davranova Gulbakhor Numondjonovna

Doctor of Science (DSc) candidate, Bukhara State University

Abstract: Mazkur maqolada umumiy o'rta ta'lim tizimida aksiologik yondashuv asosida insonparvarlik tamoyilini amalga oshirishning pedagogik mexanizmlari va ularni takomillashtirish yo'llari 7–9-sinf "Tarbiya" fani misolida tadqiq etilgan. Insonparvarlik tamoyilini ro'yobga chiqarishning maqsadli, mazmuniy, texnologik, tashkiliy va diagnostik mexanizmlari yaxlit tizim sifatida asoslangan. Tadqiqot natijasida 7–9-sinf o'quvchilarida insonparvarlik qadriyatlarini shakllantirish samaradorligini oshirishga qaratilgan pedagogik shart-sharoitlar, mezonlar va metodik yondashuvlar aniqlashtirilgan hamda ularni amaliyotga joriy etish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Key words: aksiologik yondashuv, insonparvarlik tamoyili, pedagogik mexanizm, maqsadli mexanizm, mazmuniy mexanizm, texnologik mexanizm, tashkiliy mexanizm, diagnostik mexanizm, "Tarbiya" fani, qadriyat, yosh xususiyatlari, tabaqalashtirilgan yondashuv, interaktiv topshiriqlar.

Introduction: Jahon ta'lim tizimlarida ro'y berayotgan tub islohotlar shaxsni nafaqat bilim va ko'nikmalar egasi, balki insonparvar qadriyatlarga sodiq, axloqiy jihatdan barkamol fuqaro sifatida tarbiyalashni talab etmoqda. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari, xususan, Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi va Xalq ta'limi sohasini rivojlantirish konsepsiyasida yosh avlodni ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk, insonparvarlik g'oyalari sodiq shaxs sifatida tarbiyalash ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan.

Ushbu jarayonda umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7–9-sinflarida o'qitiladigan "Tarbiya" fani alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu bosqichda o'quvchining shaxsiy dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy-axloqiy pozitsiyasi jadal shakllanadi. Biroq amaliyot ko'rsatishicha, insonparvarlik tamoyilini amalga oshirish jarayoni ko'pincha epizodik, tizimsiz va nazariy-deklarativ xususiyatga ega bo'lib qolmoqda, bu esa uning amaliy samaradorligini pasaytiradi.

Muammoning dolzarbligi shundaki, insonparvarlik tamoyilini shakllantirishga aksiologik — ya'ni qadriyatshunoslik nuqtai nazaridan yondashuvning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi, pedagogik mexanizmlarning tizimli tavsiflanmaganligi va ularni "Tarbiya" fani mazmuniga integratsiya qilishning ilmiy-metodik asoslari to'liq shakllanmaganligidadir. Shu bois mazkur tadqiqot aksiologik yondashuv asosida

insonparvarlik tamoyilini amalga oshirishning pedagogik mexanizmlarini ilmiy asoslash va ularni takomillashtirish yo'llarini ishlab chiqishga bag'ishlangan.

Mavzuning nazariy asoslarini I. Kant, M. Sheler kabi faylasuflarning qadriyatlar falsafasiga oid ta'limotlari, shuningdek Sh.A. Amonashvilining gumanno-shaxsiy pedagogika kontsepsiyasi va V.A. Slastenin hamda G.I. Chijakovanning pedagogik aksiologiya sohasidagi tadqiqotlari tashkil etadi. Shu bilan birga, O'zbekiston pedagogika fanida milliy qadriyatlar va insonparvarlik tarbiyasi masalalari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar mavzuning nazariy-metodologik bazasini yanada boyitadi.

Main part: Aksiologiya — qadriyatlar tabiati, mohiyati va ular tizimining shakllanish qonuniyatlarini o'rganuvchi falsafiy-pedagogik yo'nalish bo'lib, u ta'lim jarayonini shaxsning qadriyatlar tizimini shakllantirish nuqtai nazaridan tahlil qilish imkonini beradi. Aksiologik yondashuvning pedagogikada qo'llanilishi ta'lim mazmunini nafaqat bilim, ko'nikma va malakalar majmui sifatida, balki shaxsning qadriyat-ma'no tizimini rivojlantirish jarayoni sifatida talqin etishga asos bo'ladi.

Insonparvarlik tamoyili aksiologik nuqtai nazardan inson shaxsini oliy qadriyat sifatida e'tirof etish, uning qadr-qimmatini, erkinligi va rivojlanish huquqini hurmat qilishga asoslangan pedagogik yo'nalish sifatida talqin etiladi. Bu tamoyil ta'lim-tarbiya jarayonining barcha bosqichlarida — maqsad qo'yishdan tortib, natijalarni baholashgacha — o'quvchini faoliyat sub'ekti sifatida ko'rish, uning individual xususiyatlarini hisobga olish va unga hurmat-e'tibor bilan munosabatda bo'lishni taqozo etadi.

"Tarbiya" fani, o'z tabiatiga ko'ra, aynan aksiologik yondashuvni amalga oshirish uchun eng qulay maydon hisoblanadi, chunki uning mazmuni bevosita axloqiy-ma'naviy qadriyatlar, ijtimoiy munosabatlar va shaxsiy fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan.

Tadqiqot natijalari insonparvarlik tamoyilini samarali amalga oshirish besh o'zaro bog'liq mexanizm asosida ta'minlanishini ko'rsatdi:

1. **Maqsadli mexanizm** — ta'lim-tarbiya jarayonining barcha bosqichlarida insonparvarlik qadriyatlarini shakllantirish maqsadining aniq va izchil belgilanishini nazarda tutadi. Bu mexanizm o'qituvchining har bir dars va tadbirni loyihalashtirishda insonparvarlik komponentini maqsad sifatida ongli ravishda belgilashini talab etadi.

2. **Mazmuniy mexanizm** — "Tarbiya" fani dasturi, darslik matnlari, mavzular va topshiriqlar mazmunini insonparvar qadriyatlar bilan boyitish, ularni real hayotiy vaziyatlar bilan bog'lashni anglatadi. Mazmun shunchaki axloqiy tushunchalarni bayon etish emas, balki o'quvchini qadriyatlarni his qilish va tahlil qilishga undovchi materiallar orqali shakllantiriladi.

3. **Texnologik mexanizm** — insonparvarlik qadriyatlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi metod, usul va texnologiyalarning to'g'ri tanlanishi va qo'llanilishini ta'minlaydi. Bunga dialogik, interaktiv, muammoli, keys va loyiha metodlari kiradi.

4. **Tashkiliy mexanizm** — ta'lim jarayonini, sinfdan tashqari tadbirlarni va maktab muhitini insonparvarlik g'oyalari asosida tizimli tashkil etishni nazarda tutadi. Bu mexanizm dars va tarbiyaviy tadbirlar o'rtasidagi uzviylikni, shuningdek maktab, oila va jamoatchilik hamkorligini o'z ichiga oladi.

5. **Diagnostic mexanizm** — o'quvchilarda insonparvarlik sifatlarining shakllanganlik darajasini muntazam kuzatish, baholash va olingan natijalar asosida pedagogik jarayonga tuzatishlar kiritishni ta'minlaydi.

Ushbu shart-sharoitlar birgalikda pedagogik mexanizmlarni yaxlit tizimga birlashtiradi. Ular alohida-alohida emas, balki o'zaro uzviy bog'liqlikda, bir-birini to'ldirib va mustahkamlab boruvchi tarzda amal qiladi: maqsadli mexanizm yo'nalishni belgilaydi, mazmuniy mexanizm bu maqsadga mos ta'lim-tarbiya materialini shakllantiradi, texnologik mexanizm ushbu mazmunni amaliyotga tatbiq etish vositalarini taqdim etadi, tashkiliy mexanizm jarayonni tizimli va izchil tarzda boshqaradi, diagnostik mexanizm esa erishilgan natijalarni baholab, teskari aloqa orqali barcha bosqichlarni takomillashtirish imkonini beradi. Bu mexanizmlardan birortasining yetishmasligi yoki zaif ishlashi butun tizimning samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi: masalan, maqsad aniq belgilangan bo'lsa-yu, diagnostika mexanizmi mavjud bo'lmasa, erishilgan natijalarni baholash va jarayonni tuzatish imkonsiz bo'lib qoladi. Shu bois, insonparvarlik tamoyilini samarali amalga oshirish faqat barcha mexanizmlarning uzviy, izchil va bir-biriga singdirilgan holda faoliyat yuritishi orqali ta'minlanadi.

Metodlarni tanlashda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan tabaqalashtirilgan yondashuv muhim ahamiyatga ega, chunki har bir yosh bosqichida shaxsning axloqiy-qadriyat ongi turlicha darajada shakllangan bo'ladi va bu holat qo'llaniladigan metodlarning mazmuni va shakliga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

7-sinfda hikoya, hayotiy vaziyatlar tahlili va rolli o'yin kabi hissiy-obrazli metodlar ustuvorlik qiladi, chunki bu yoshda qadriyat mantiqiy mushohada orqali emas, ko'proq his-tuyg'u, hamdardlik va bevosita taassurot orqali idrok etiladi. O'quvchi qahramonning holatiga o'zini qo'yib ko'rish, voqealarni his-tuyg'u darajasida boshdan kechirish orqali insonparvarlik tuyg'ularini — mehr-oqibat, rahmdillik, boshqalarning kayfiyatini tushunish kabi sifatlarni o'zida shakllantira boshlaydi. Bu bosqichda o'qituvchining vazifasi qadriyatni "tushuntirish" emas, balki uni his qildirish va boshdan kechirtirishdan iborat bo'ladi.

8-sinfda o'quvchining kognitiv va ijtimoiy-axloqiy rivojlanish darajasi ortishi bilan munozara, keys-metod va muammoli vaziyatlar keng qo'llaniladi. Bu metodlar orqali o'quvchida mustaqil axloqiy mulohaza yuritish, turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish, o'z pozitsiyasini asoslash va boshqalarning fikriga hurmat bilan qarash ko'nikmalari rivojlanadi. Muammoli vaziyatlar o'quvchini tayyor javobni emas, balki mustaqil

axloqiy tanlovni amalga oshirishga undaydi, bu esa insonparvarlik qadriyatlarining shaxsiy e'tiqod darajasiga o'tishiga zamin yaratadi.

9-sinfda esa o'quvchining ijtimoiy faolligi va mas'uliyat hissi yuqori darajaga ko'tarilganligi sababli ijtimoiy loyihalar, tadqiqiy topshiriqlar va refleksiya ustuvor o'rinda egallaydi. Bu bosqichda o'quvchi insonparvar qadriyatlarni endi nazariy bilim yoki hissiy tajriba sifatida emas, balki real ijtimoiy faoliyatda — jamoat ishlarida qatnashish, ko'ngillilik tashabbuslari, atrofda qilargalarga yordam ko'rsatish kabi amaliy harakatlarda namoyon etadi. Refleksiya esa o'quvchiga o'z faoliyatini va qadriyat tizimini anglash, uni tahlil qilish va yanada takomillashtirish imkonini beradi.

Demak, 7-sinf dan 9-sinf gacha bo'lgan bunday izchil pedagogik yondashuv — hissiy idrokdan mustaqil mulohazaga, mustaqil mulohazadan amaliy faoliyatga o'tish orqali — insonparvarlik qadriyatining bosqichma-bosqich, uzluksiz va yosh xususiyatlariga mos ravishda shakllanishini, ya'ni qadriyatning idrok etilishidan amaliy hayotda qo'llanishigacha bo'lgan pedagogik o'sishni ta'minlaydi.

Ishlab chiqilgan pedagogik mexanizmlarning samaradorligini dastlabki baholash maqsadida namunaviy tajriba-sinov ishi tashkil etildi. Tajriba va nazorat guruhlarini asosida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhida qo'llanilgan dialogik, interaktiv, keys va loyiha metodlari o'quvchilarda insonparvarlik sifatlarining (hamdardlik, adolatparvarlik, o'zaro hurmat, tolerantlik) namoyon bo'lish darajasini nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada oshirdi.

Insonparvarlik sifatlarining shakllanganlik darajasini aniqlashda M. Rokichning qadriyat yo'nalishlari metodikasi hamda moslashtirilgan pedagogik kuzatuv kartalaridan foydalanildi. Olingan dastlabki natijalar tajriba guruhi o'quvchilarida ijtimoiy-axloqiy mulohaza yuritish faolligi, o'zaro munosabatlarda hurmat va murosaga moyillik ko'rsatkichlarining ijobiy dinamikaga ega ekanligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, olingan raqamli ko'rsatkichlar dastlabki (namunaviy) xarakterga ega bo'lib, ularni statistik jihatdan umumlashtirish uchun tajriba-sinov ishini kengroq miqyosda va uzoqroq muddatda davom ettirish talab etiladi.

Tadqiqot natijalariga asosanib, insonparvarlik tamoyilini amalga oshirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirishning quyidagi asosiy yo'nalishlari belgilandi:

1. *O'qituvchilarning metodik-kasbiy tayyorgarligini kuchaytirish* — "Tarbiya" fani o'qituvchilari uchun aksiologik yondashuv va insonparvarlik pedagogikasi bo'yicha malaka oshirish kurslari va amaliy seminarlar tashkil etish.

2. *Amaliyotga yo'naltirilgan interaktiv topshiriqlar ulushini oshirish* — darslik va metodik qo'llanmalarga real hayotiy vaziyatlarga asoslangan keys va loyiha topshiriqlarini kengroq joriy etish.

3. *Sinfdan tashqari tarbiyaviy tadbirlar bilan uzviy bog'liqlikni ta'minlash* — dars jarayonida shakllantirilgan qadriyatlarni mustahkamlash uchun ko'ngillilik, ijtimoiy va xayriya tashabbuslarini tizimli tashkil etish.

4. *Tizimli diagnostik vositalarni joriy etish* — o'quvchilarda insonparvarlik sifatlarining shakllanganlik darajasini muntazam kuzatib borish uchun standartlashtirilgan baholash vositalari va kuzatuv kartalarini ishlab chiqish.

5. *Oila va jamoatchilik bilan hamkorlikni kengaytirish* — insonparvarlik tarbiyasining faqat maktab doirasida emas, balki oila va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirilishini ta'minlash.

Tadqiqot natijasida aksiologik yondashuv asosida insonparvarlik tamoyilini amalga oshirish maqsadli, mazmuniy, texnologik, tashkiliy va diagnostik mexanizmlarning uzviy birligi asosida samarali kechishi asoslandi. 7–9-sinf "Tarbiya" fani misolida ushbu mexanizmlarning o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos tabaqalashtirilgan metodlar orqali amalga oshirilishi — 7-sinfda hissiy-obrazli, 8-sinfda mulohaza-tahliliy, 9-sinfda amaliy-ijtimoiy metodlar orqali — insonparvarlik qadriyatining idrok etilishidan amaliy hayotga tatbiq etilishigacha bo'lgan izchil pedagogik o'sishni ta'minlashi aniqlandi.

Namunaviy tajriba-sinov natijalari ishlab chiqilgan pedagogik mexanizmlarning an'anaviy tushuntirish-bayon usuliga nisbatan yuqori samara berishini ko'rsatdi. Pedagogik mexanizmlarni takomillashtirishning belgilangan yo'nalishlari — o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini kuchaytirish, amaliyotga yo'naltirilgan topshiriqlar ulushini oshirish, sinfdan tashqari tadbirlar bilan uzviylikni ta'minlash, tizimli diagnostika vositalarini joriy etish va oila-jamoatchilik hamkorligini kengaytirish — umumiy o'rta ta'lim muassasalarida insonparvarlik tarbiyasini ilmiy asoslangan, tizimli va amaliy natijaga yo'naltirilgan tarzda tashkil etish uchun nazariy va uslubiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kelgusi tadqiqotlarda ishlab chiqilgan pedagogik mexanizmlarni kengroq tajriba-sinov miqyosida sinovdan o'tkazish, insonparvarlik sifatlarining shakllanganlik darajasini baholovchi standartlashtirilgan diagnostik vositalarni ishlab chiqish hamda ularni respublika miqyosidagi umumiy o'rta ta'lim muassasalari amaliyotiga tatbiq etish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

REFERENCES:

1. Амонашвили Ш.А. Гуманно-личностная педагогика. – Москва: Амрита, 2012. – 496 с.
2. Сластёнин В.А., Чижакова Г.И. Введение в педагогическую аксиологию. – Москва: Academia, 2003. – 192 с.

3. Numondjonovna, D. G. (2021). The use of interactive methods in forming the ecological worldview of preschool children. *Middle European Scientific Bulletin*, 11.
4. Numondjonovna, D. G. (2022). The Importance of Aesthetic Education in Comprehensive Education of Preschool Children. *International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences*, 2(2), 54-57.
5. Numondjonovna, D. G. (2021). The importance of using multimedia to expand children's worldwide during the activities. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 10(7), 28-31.
6. Davranova Gulbahor, N. (2022). Advantages of using modern information technologies in teaching russian language for primary school students. *American journal of social and humanitarian research*, 3(1), 333-338.
7. Davranova, G. N. (2022). Use of Information Technologies in Primary School Russian Lessons. *European journal of innovation in nonformal education*, 2(6), 73-78.
8. Numondjonovna, D. G. (2022). Maktabgacha va boshlang 'ich ta'lim tizimida sifat samaradorligini oshirishning innovatsion yondashuvi. *PEDAGOGS jurnali*, 1(1), 144-146.
9. Numondjonovna, D. G. (2022). Tabiat bilan tanishtirish orqali maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni rivojlantirish. *PEDAGOGS jurnali*, 1(1), 363-367.
10. Numondjonovna, D. G. (2024). SHAXSGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUV ASOSIDAGI TA'LIMNING AHAMIYATI. *PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(1), 197-202.
11. Davranova, G. N. (2023). Theoretical And Practical Aspects Of Applying Information Technology In Teaching The Russian Language. *Innovative Development In The Global Science*, 2(10), 106-111.